

*Ευθύμιος Σ. Κάκουρος**

**ΕΦΗΒΟΙ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΑΘΗΣΙΑΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ
Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ**

Η εργασία αυτή αναφέρεται σε συμπεράσματα δύο ερευνών μας, που αφορούν στους εφήβους με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.). Η πρώτη αφορά στην περίπτωση όπου η διάγνωση των Ε.Μ.Δ. γίνεται για πρώτη φορά στην εφηβεία, ενώ στη δεύτερη παρουσιάζεται η έκβαση των Ε.Μ.Δ. στην εφηβεία, στις περιπτώσεις εκείνες όπου η διάγνωση έγινε πολύ νωρίτερα. Συζητείται το αίτημα των εφήβων με μαθησιακές δυσκολίες - οι οποίοι συχνά προσέρχονται για διάγνωση όταν βρεθούν στην Α' Γυμνασίου - καθώς και οι περιορισμένες δυνατότητες αποκατάστασης των δυσκολιών τους. Επίσης παρουσιάζεται η εξελικτική πορεία και τα αδιέξοδα των παιδιών με Ε.Μ.Δ. όταν αυτά βρεθούν στην εφηβεία, καθώς και η σπουδαιότητα της Συμβουλευτικής μετά την πρώτη διάγνωση

*E. Kakouros**

**ADOLESCENTS WITH SPECIAL LEARNING DISABILITIES:
THE IMPORTANCE OF COUNSELLING**

This paper refers to the conclusions of two researches of ours which concern the adolescents with Special Learning Disabilities (S.L.D). The first one concerns the case in which the diagnosis of S.L.D. is taking place for the first time at adolescence, while in the second one the outcome of S.L.D. at adolescence is presented, in those cases where the diagnosis had already taken place much earlier. We discuss the demand /request of the adolescents with learning disabilities who, very often, come for a diagnosis when they find themselves in the first class of Highschool, and also the limited possibilities of resettlement of their difficulties. We also present the evolutionary route and the impasses of children with S.L.D. as soon as they reach adolescence, as well as the importance of counselling.

* Ο Ε.Κ. είναι Επικ. Καθηγητής Ψυχολογίας στο ΤΕΙ Αθηνών και εργάζεται σε Ιατροπαιδαγωγικό κέντρο. *Επικοινωνία:* Λητούς 19, 111 46 Γαλάτσι, τηλ. 2234789 και 2927128.

Εισαγωγικά

Στη σημερινή πραγματικότητα, όταν κάποιο παιδί δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σχολείου και οι επιδόσεις του στα μαθήματα δεν είναι ανάλογες με τις δυνατότητες που φαίνεται να έχει, τότε τόσο οι γονείς όσο και οι εκπαιδευτικοί τείνουν να αποδώσουν τις δυσκολίες του αυτές στην αδιαφορία και στην τεμπελιά ή στη δυσλεξία. Σπανιότερα, μπορεί να υπάρχει και η υπόνοια της νοητικής καθυστέρησης. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι ερμηνείες που ενδέχεται να υιοθετήσουν οι γονείς ή/και οι εκπαιδευτικοί για τις μαθησιακές δυσκολίες του παιδιού, θα επηρεάσουν άμεσα τόσο τη συμπεριφορά τους απέναντί στο παιδί όσο και τις ενέργειες που θα πραγματοποιήσουν ώστε να το βοηθήσουν. Έτσι, αρκετοί γονείς προσέρχονται ή παραπέμπονται συχνά στο Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο όπου, αφ' ενός ζητούν απάντηση όσον αφορά στα αίτια που δημιουργούν στο παιδί τους τις μαθησιακές δυσκολίες και, αφ' ετέρου, περιμένουν την ανάλογη συμβουλευτική και καθοδήγηση ώστε να το βοηθήσουν να τις αντιμετωπίσει...

Η προβληματική της διάγνωσης των ειδικών μαθησιακών δυσκολιών (Ε.Μ.Δ.).

Τα τελευταία χρόνια τείνει να επικρατήσει η εντύπωση πως η "δυ-

σλεξία" είναι όρος συνώνυμος των Ε.Μ.Δ.. Η προβληματική της διάγνωσης και αντιμετώπισης των Ε.Μ.Δ. απασχολεί έντονα την κοινότητα των ειδικών που ασχολούνται με αυτές. Ο όρος της "δυσλεξίας" αμφισβητείται από αρκετούς και η ενδεχόμενη σχέση της Διαταραχής Ελαττωματικής Προσοχής / Υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ) και των Ε.Μ.Δ. αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού. Ορισμένοι ερευνητές διαπιστώνουν πως ποσοστό 25 - 60 % των παιδιών με ΔΕΠ-Υ αντιμετωπίζει και Ε.Μ.Δ. (Barkley, 1981; Holborow & Berry 1986). Άλλοι ερευνητές έχουν βρει πως το 80% των παιδιών με ΔΕΠ-Υ παρουσιάζουν και δυσλεξία. Επίσης υποστηρίζεται πως η ΔΕΠ-Υ είναι αποτέλεσμα των μαθησιακών δυσκολιών (McGee & Share 1988). Υπάρχουν ακόμη εκτιμήσεις ειδικών που υποστηρίζουν πως η δυσλεξία οδηγεί σε ΔΕΠ-Υ. (Cunningham and Barkley, 1978; Stanovich, 1986)

Είναι φανερό πως η διάγνωση των Ε.Μ.Δ. είναι ανάλογη με τις απόψεις που ο κάθε ειδικός υιοθετεί καθώς επίσης και με τις γνώσεις και την εμπειρία που διαθέτει ώστε να κατανοήσει τη διαδικασία της επιγένεσης των προβλημάτων, όπως αυτά εκδηλώνονται στο παιδί με τις Ε.Μ.Δ.. Η βασική αιτία μίας σειράς προβλημάτων -μεταξύ των οποίων είναι και οι Ε.Μ.Δ. - μπορεί να είναι ίδια σε όλα τα επίπεδα ανάπτυξης. Η ποιότητα όμως καθώς και η έκταση των δυσκολιών που

αντιμετωπίζει το παιδί δεν είναι απλά ανάλογη με την αιτία που τις προκαλεί, αλλά εξαρτάται και από μια σειρά άλλων παραγόντων όπως είναι π.χ. οι στάσεις του κοινωνικού περιγύρου απέναντι στο πρόβλημα. Έτσι, σε κάθε φάση της ανάπτυξης είναι πιθανό τα ίδια αίτια (δηλ. το ίδιο πρόβλημα) να δημιουργούν στο παιδί διαφορετικές δυσκολίες. Επίσης, το ίδιο πρόβλημα σε διαφορετικά παιδιά μπορεί να δημιουργεί διαφορετικού βαθμού και ποιότητας δυσκολίες (Κάκουρος, Ε. 1996).

Οι διαφωνίες μεταξύ των ειδικών σε ότι αφορά στη δυσλεξία και στις Ε.Μ.Δ. γενικότερα μπορεί να συνεχιστούν για μακρό χρονικό διάστημα. Αυτό όμως που έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία από την οποιαδήποτε ετικέτα είναι να βρούμε τον τρόπο να βοηθήσουμε τα παιδιά με Ε.Μ.Δ. να ξεπεράσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Πιστεύουμε, πως η έμφαση που συνήθίζεται να δίνεται στο αν το παιδί είναι δυσλεξικό ή όχι, είναι περιοριστική. Η ερώτηση δεν πρέ-

πει να τίθεται με αυτή τη μορφή. Αυτό που πρέπει να εξετάζουμε είναι: γιατί το συγκεκριμένο παιδί δεν μπορεί ή δυσκολεύεται π.χ. να διαβάσει και ποιοι είναι οι παράγοντες που το έχουν οδηγήσει σ' αυτή τη δυσκολία; Αυτοί οι παράγοντες θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο στο ίδιο το παιδί (δηλ. σε ενδεχόμενο οργανικό πρόβλημα) όσο και στο περιβάλλον.

Μερικές διαπιστώσεις:

Σε δείγμα 205 περιπτώσεων παιδιών που εξετάστηκαν στο Μιχαήλνιο Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο του ΠΙΚΠΑ, (Κάκουρος κ.ά. 1995) παρατηρήσαμε, πως τις μισές περίπου φορές η παραπομπή έγινε από το σχολείο και στο ένα τρίτο περίπου αυτών των περιπτώσεων έγινε διάγνωση κάποιας Ειδικής Μαθησιακής Δυσκολίας (πιν. 1.).

Στο σύνολο των παιδιών που εξετάστηκαν, το 31,7% (N=65) ήταν έφηβοι. Απ' αυτούς, το 63,1% (N=36) προσήλθε ή παραπέμφθηκε

Πιν. 1. Η κατανομή των παιδιών του δείγματος ανάλογα με την παραπομπή (N=205).

	Μαθησιακές Δυσκολίες N=72 %	Άλλη Διάγνωση N=133 %
Γονείς	19,4	21,8
Σχολείο	65,3	36,1
Άλλος	15,3	42,1

στο Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο επειδή αντιμετώπιζε μαθησιακές δυσκολίες. Επίσης, ο ένας στους τρεις είχε ως βασικό αίτημα τη χορήγηση βεβαίωσης "δυσλεξίας" προκειμένου να απαλλαγεί από τις γραπτές εξετάσεις. Από τη διάγνωση όμως που έγινε βρέθηκε πως μόνο το 41,5% απ' αυτούς αντιμετώπιζε Ε.Μ.Δ..

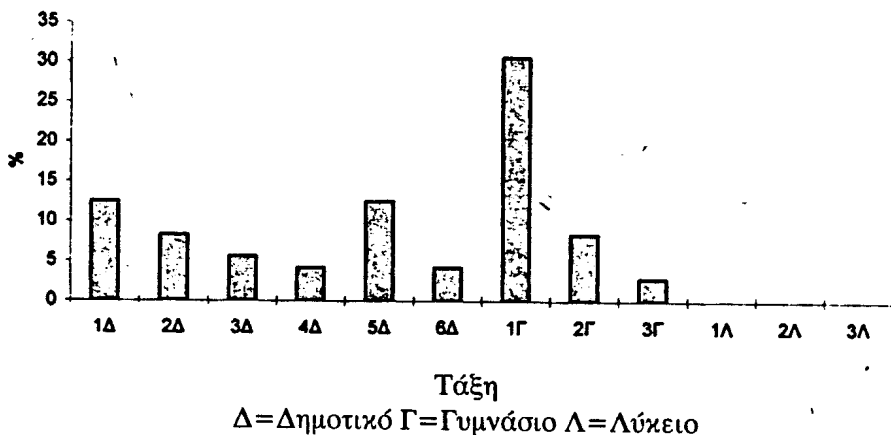
Παρατηρώντας την κατανομή των παιδιών που εξετάστηκαν ανάλογα με την τάξη όπου φοιτούσαν και την τελική διάγνωση, διαπιστώνουμε πως οι έφηβοι με μαθησιακές δυσκολίες παραπέμπονται ή προσέρχονται με μεγαλύτερη συχνότητα όταν βρεθούν στην Α' Γυμνασίου.

Επίσης, όπως προκύπτει από τη διάγνωση, συχνά οι έφηβοι αυτοί

δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα. Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται πως το βασικό κίνητρο των εφήβων αυτών είναι η εξασφάλιση μιας βεβαίωσης, στην οποία να αναφέρεται ότι παρουσιάζουν δυσλεξία, προκειμένου να απαλλαγούν από τις γραπτές εξετάσεις¹, - κάτι που από πολλούς ερμηνεύεται ως εξασφάλιση επιείκειας από τους καθηγητές. Φαίνεται λοιπόν, πως τόσο οι ίδιοι οι έφηβοι όσο και οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί βρίσκουν μερικές φορές τη βεβαίωση αυτή ως την εύκολη ή μοναδική λύση στα αδιέξοδα της σχολικής αποτυχίας. Αυτή η εκτίμηση όμως των γονιών φαίνεται να εκδηλώνεται ως μια μορφή απόγνωσης μπροστά στα αδιέξοδα στα οποία βρέθηκαν. Σε ορισμένες περιπτώσεις διαπιστώ-

Διαγρ. 1.

Η κατανομή των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες ανάλογα με την τάξη στην οποία φοιτούν. (N=72)



1. Σύμφωνα με το Π.Δ. 420/30-5-1978, αρ. Φ.Ε.Κ. 86, τ. Α.

νουμε πως οι γονείς του εφήβου με τις μαθησιακές δυσκολίες δεν προβληματίζονται μόνο για τις ακαδημαϊκές επιδόσεις του παιδιού τους αλλά και για τη συμπεριφορά του.

Τα αδιέξοδα όμως αυτά δεν εμφανίζονται ξαφνικά. Οι ειδικές μαθησιακές δυσκολίες του παιδιού γίνονται συνήθως φανερές με την είσοδό του στο σχολείο (στην Α' δημοτικού).

Η εξελικτική πορεία του παιδιού με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες.

Η εξελικτική πορεία του παιδιού με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες είναι αρκετά τεκμηριωμένη. Συχνά οι πρώτες δυσκολίες είναι ήδη εμφανείς από την περίοδο της προσχολικής ηλικίας. Αυτές οι δυσκολίες διαφοροποιούνται κατά τη σχολική ηλικία και πολλές φορές συνεχίζονται και στην ενήλικη ζωή. Κατά την προσχολική ηλικία, οι ενδεχόμενες δυσκολίες (π.χ. καθυστέρηση στην ανάπτυξη του λόγου, ΔΕΠ-Υ, αδεξιότητα, κλπ) σπάνια κάνουν τους γονείς να ανησυχήσουν. Όταν όμως το παιδί, με την έναρξη της φοίτησής του στο δημοτικό σχολείο, αρχίσει να αντιμετωπίζει μαθησιακές δυσκολίες, τότε ενδέχεται να παραπεμφθούν ή να προσέλθουν στο Ιατροπαιδαγωγικό

Κέντρο για διάγνωση και συμβουλευτική². Η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση των δυσκολιών του παιδιού γιατί μπορεί να βοηθήσει τους γονείς στη διαμόρφωση ρεαλιστικής αντίληψης για τα προβλήματα και στις δυσκολίες του, γεγονός που θα τους διευκολύνει στο να υιοθετήσουν απέναντί του την ανάλογη συμπεριφορά. Για να βοηθηθεί όμως ουσιαστικά το παιδί θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα ένταξης σε ανάλογο πρόγραμμα θεραπευτικής διδασκαλίας και να παρακολουθείται η εξελικτική του πορεία.

Σε πρόσφατη έρευνά μας (Κάκουρος κ. ά. 1996), διαπιστώσαμε πως σπάνια παρακολουθείται η εξέλιξη της πορείας των παιδιών με Ε.Μ.Δ. και πως σε πολύ λίγες περιπτώσεις εντάσσονται αυτά σε κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα. Στην έρευνα αυτή, όπου αναζητήσαμε 41 περιπτώσεις εφήβων, στους οποίους πριν από 7-9 χρόνια έγινε διάγνωση Ε.Μ.Δ. και ΔΕΠ-Υ, διαπιστώσαμε πως, οι περισσότεροι απ' αυτούς (56,1%) συνέχισαν να έχουν τόσο σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες, που υποχρεώθηκαν να επαναλάβουν τουλάχιστο μια φορά την ίδια τάξη. (πιν. 2.).

Επίσης, το 43,9% απ' αυτούς βρέθηκε στην εφηβεία χωρίς να είναι πια στο ρόλο του μαθητή -αφού

2. Συνήθως αυτές τις υπηρεσίες μπορεί να προσφέρει ουσιαστικά το Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο στις περισσότερες περιπτώσεις των παιδιών.

εγκατέλειψε το σχολείο πριν ακόμη φτάσει στο Γυμνάσιο. Ακόμη, το 26,8% απ' αυτούς παρουσιάζει σήμερα Διαταραχές Διαγωγής. Έτσι λοιπόν, φαίνεται πως στην εφηβεία οι Ε.Μ.Δ. μπορεί να αποτελούν παρελθόν γι' αυτούς που εγκαταλείπουν το σχολείο, αλλά μερικές φορές μπορεί αυτοί να βρεθούν αντιμετώπι με σοβαρότερα προβλήματα.

Συμπεράσματα.

Από την πρώτη μας έρευνα φαίνεται πως στις περιπτώσεις όπου η παραπομπή ή προσέλευση για την πρώτη διάγνωση των Ε.Μ.Δ. γίνεται στην εφηβεία, η πρόγνωση δεν είναι ιδιαίτερα αισιόδοξη αφού : α) η παραπομπή ή η προσέλευση του εφήβου στο Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο δεν απορρέει συνήθως από προσδοκίες που να σχετίζονται με την αποκατάσταση των μαθησιακών δυσκολιών, αλλά στοχεύουν απλά στην εξασφάλιση της βεβαίω-

σης που πιστοποιεί πως παρουσιάζει δυσλεξία, προκειμένου να απαλλαγεί από τις γραπτές εξετάσεις. β) ο έφηβος ο οποίος για πολλά χρόνια βίωσε τη σχολική αποτυχία έχει συχνά χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης και το κίνητρό του για μάθηση είναι μειωμένο. Είναι φανερό ότι οι παράγοντες αυτοί που επηρεάζουν τον έφηβο, σε συνδυασμό με το έντονο συναίσθημα απογοήτευσης, περιορίζουν σημαντικά την προοπτική της προσπάθειας για αποκατάσταση των δυσκολιών του. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία της δεύτερης μας έρευνας, όπου η πρώτη διάγνωση των Ε.Μ.Δ. έγινε σχετικά έγκαιρα, (κατά την περίοδο της φοίτησης στο δημοτικό), στην εφηβεία εξακολουθούν να υπάρχουν συχνά σοβαρές δυσκολίες. Οι μισοί περίπου έφηβοι του δείγματός μας διέκοψαν τις σπουδές τους πριν ακόμη φτάσουν στο Γυμνάσιο. Στην ομάδα όμως αυτή των εφήβων βρέθηκε πως σήμερα το 26,8% παρουσιάζει διαταραχές διαγωγής - ένα πρόβλημα που τώρα

Πιν. 2. Η κατανομή των εφήβων του δείγματος ανάλογα με το αν παρουσιάζουν διαταραχές διαγωγής και αν επανέλαβαν την ίδια τάξη.

Επανάληψη τάξης στο σχολείο	Έφηβοι με Διαταραχές Διαγωγής N=11 %	Έφηβοι χωρίς Διαταραχές Διαγωγής N=30 %
ΝΑΙ	72,8	50
ΟΧΙ	27,2	50

μπορεί να ανησυχεί πολύ περισσότερο τους γονείς απ' ό,τι παλιότερα τους ανησυχούσαν οι μαθησιακές δυσκολίες.

Διερευνώντας την πορεία της ομάδας αυτής των εφήβων διαπιστώσαμε πως μετά την πρώτη διάγνωση μόνο ο ένας στους τέσσερις (24,4%) επισκέφθηκε ξανά το Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο, ενώ μόνο το 17% είχε τη δυνατότητα να ενταχθεί σε κάποιο ειδικό πρόγραμμα για την αποκατάσταση των δυσκολιών του. Από τους εφήβους όμως που είχαν την ευκαιρία να ενταχθούν σε κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα κανένας δεν παρουσιάζει σήμερα διαταραχές διαγωγής ενώ οι γονείς εκτιμούν πως το παιδί τους βοηθήθηκε σημαντικά από τη συμμετοχή του στο θεραπευτικό πρόγραμμα.

Σήμερα γνωρίζουμε πια αρκετά καλά πως η πρόγνωση στην περίπτωση των Ε.Μ.Δ. δεν είναι ανάλογη της ποιότητας και της έκτασης του προβλήματος αλλά σχετίζεται και με άλλους παράγοντες όπως

π.χ. τις αντιλήψεις που έχουν οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί για τις δυσκολίες του παιδιού. Για τη διαμόρφωση όμως των ανάλογων αντιλήψεων είναι αναγκαίο να υπάρχει πάντα πρόσβαση στην κατάλληλη ενημέρωση. Για την πρόληψη των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ., είναι καθοριστικής σημασίας η έγκαιρη διάγνωση και η εξασφάλιση της δυνατότητας να ενταχθούν σε κατάλληλο πρόγραμμα, το οποίο μπορεί να τους βοηθήσει στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των δυσκολιών τους.

Πιστεύουμε, πως οι περισσότερο αποτελεσματικές τεχνικές αντιμετώπισης των Ε.Μ.Δ. είναι αυτές που : α) στηρίζονται στην πολυεπίπεδη προσέγγιση του προβλήματος (Multi-level Approach), β) είναι προσανατολισμένες στην επιτυχία (Success Oriented) και γ) αντλούν τη μεθοδολογία και τις βασικές τους αρχές από τη θεωρία της συμπεριφοράς (Behavior Modification).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Barkley, R. *Hyperactive Children. A Handbook of Diagnosis and Treatment*. New York Guilford Press. (1981)
- Cunningham, E. & Barkley, R. «The Role of Academic Failure in Hyperactive Behavior. *Journal of Learning Disabilities*, 11, 15-21 (1978).
- Holobrow, L., & Berry, S. «Hyperactivity and learning difficulties». *Journal of Learning Disabilities*, 19, 426 - 431. (1986).
- Κάκουρος, Ε. Η προβληματική της διάγνωσης και της αντιμετώπισης των ειδικών μαθησιακών δυσκολιών. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού* τ. 37, 36 - 42. (1996).
- Κάκουρος, Ε., Μπαλούρδος, Δ., Ρεκούτης, Π. Διερεύνηση των Προβλημά-

των που αντιμετωπίζουν τα παιδιά που παραπέμπονται σε Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τ. 32, 61 - 76. (1995).

Κάκουρος, Ε., Τζίμα-Τσίτσικα, Ε., Παπανικολάου, Κ., Μελίστα, Γ., Τσίτσικα, Α. Μπαλούρδος, Δ. Η εξέλιξη των παιδιών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες στην εφηβεία. Ανακοίνωση στο 10-ο παγκόσμιο συνέδριο του Διεθνούς Κολεγίου Παιδιατρικής. Αθήνα 6- 10 Οκτ. 1996. (1996).

McGee, R. & Share, D. Attention Deficit Disorder- Hyperactivity and Academic Failure: which comes first and what should be treated ? *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 318 - 325. (1988).

Stanovich, E. «Matthew effects in reading. Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy». *Reading Research Quarterly*, 21, 360 - 40 (1986).